

Az óvári iskola elvétele.

(1693 okt. 10.)

1683-ban a török sereg Bécs alatt vereséget szenvedett. A bécsi udvar elérkezettnek látta az időt, hogy Erdélyt hatalma alá hajtsa. 1684-ben Dunod jezsuita pátert Erdélybe küldik egy kész tervvel, mely a két vallásnak, t. i. a katolikus és nem-katolikusoknak szabad vallásgyakorlatot ígér. A páter kijelentette, hogy akár akarják, akár nem, a császár pártfogása alá veszi Erdélyt. 1685-ben Bethlen Miklós fejedelmi tanácsos kelet helyett már nyugat felé orientálódik s Lipót császárral titkos tárgyalások alapján készíti elő Erdély elszakadását a töröktől. A következő évben Lotharingiai Károly visszafoglalja Budavárát. Ugyanakkor formális tárgyalások folynak Erdély és Bécs között arról, hogy Erdély autonómiája biztosításával a Habsburgok alá kerüljön. 1687-ben a császár hadai téli szállásra Erdélybe vonulnak. A császár okt. 27-én ideiglenes egyeséget kötött Apafival, mely a négy bevett vallás szabad gyakorlatát biztosította. A császár 1688-ban Caraffát küldötte Erdélybe, aki kivitte, hogy Apafi és a rendek minden feltétel nélkül hűség esküt tegyenek. Most azt kérte Erdély, hogy különállását, alkotmányát s a vallásszabadságot biztosítsák. De csak üres ígéreteket, vagy kitérő válaszokat kapott. 1689-ben meghalt Apafi. A török Tökölyt tette Erdély fejedelmévé, aki beütött Erdélybe, Heissler császári tábornokot megverte s a bécsi terveket megzavarta.

Ekkor adták ki 1690 okt. 16-án a diplomát,¹ melynek a vallásügyet érintő főbb pontjai ezek:

1. A bevett vallásoknak, templomoknak, iskoláknak ügyében semmi sem másíttatik meg. A r. katolikusok Kolozsvárt saját költségükön templomot építhetnek, Gyulafehérvárt a kisebb templomot újra felépíthetik; ahol kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha sokan vannak, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templomépítés jogával birjanak, mint a bevett más vallások, ha t. i. számra nézve erősebbek.

2. Az Approbata és Compilata Constitutiót, Verbőczi Hármaskönyvét sérthetlennül megtartandóknak nyilvánítja. A hivatalnokok és a kormányzó valláskülönbség nélkül a haza fiából vétetnek. Felállítatik a főkormányyszék és a királyi tábla, melyeknek tagjai közül legalább 3—3 mindig r. katolikus s egyik ítélőmester is.

¹ Szász Károly: Sylloge tractatum, Kolozsvár, 1833.

A tervezetet Bethlen Miklós 1691 jan. 31-én mutatta be a fogarasi országgyűlésen. Elfogadták, de a szászok és a r. katolikusok nem voltak megelégedve s panaszt tettek ellene Bécsben. Ennek lett a következménye, hogy a császár 1691 dec. 4-én kiadott második, tulajdonképeni diploma 3. pontjához hozzátette, hogy miután a rendek egymásközt nem értenek egyet, a r. katolikusok sértve érzik magukat, a szászok pedig jogaikat jobban védelmezni kérik, barátságos egyezkedéssel állapodjanak meg egymás között. Ami ha nem sikerül, a döntés a királyra száll.² Az 1692 márc. 15.-i szebeni országgyűlés elrendeli a felekezetek közötti egyezkedést. Kiküldenek mind a négy felekezetből 3—3 tagot bizottságul, mely az egyezkedést márc. 22-től ápr. 22-ig Szebenben, máj. 21-től 29-ig Kolozsvárt részben írásban, részben élőszóval folytatta le.³ A bizottság tagjai a mi részünkről: Sárosi János ítélőmester, Joó Mihály fiskális direktor és P. Horváth Ferenc.

A. r. katolikusok márc. 22-én 6 pontba foglalták követelésüket:

1. Hogy legyen nekik is püspökük, mint a többi vallásuaknak.

2. Legyenek saját kollégiumaik, iskoláik és akadémiáik.

3. Egyházi személyeiknek legyen ugyanolyan egyházi szabadságuk és jövedelmük, mint a más vallásúaknak.

4. Legyen egyenlő szabadságuk az egyházi és politikai személyeknek minden tekintetben a szám körülírása és korlátozása nélkül.

5. Városokban és más helyeken, hol több templom van, egyenlően osszák el; vagy legalább egyet adjanak vissza nekik; ahol nincsen, szabadjon építeniök.

6. Minden vallásos szerzetnek, amely azelőtt volt Erdélyben, ha akar, szabad legyen bejöni.

A három vallás megbizottjai felolvasták és tanácskoztak. Veterani tábornok azt kívánta, hogy írásba foglalják jelentésüket. Márc. 23.-ról írják a tábornoknak: minthogy különböző hírek szállanak, kérdik, hogy a vallások dolgában szabad-e nyíltan és őszintén beszélni ama féltékenység mellett, mellyel kiki vallása iránt van, nehogy valamiképen helytelen magyarázattal lázadásnak tartsák, amitől távol állanak. A tábornok 24.-éről azt válaszolja, hogy a diploma biztosítja a vallások szabadságát, ezért mindenki a saját bajait nyíltan és őszintén előadhatja azzal a kikötéssel, hogy az unio és köznyugalom megóvassék. A nyugtalanságot okozó híreket pedig elő kell tárni.

² Szász Károly id. m. 118—129. l.

³ U. o. 165—230. l.

Március 25-éről a vallások képviselői elmondják: a nyugtalanság oka az, hogy a nép templomok elvételéről beszél s félni lehet, hogy zavar lesz, ha a félelmet nem oszlatják el lelkéből. Hozzájárult ehez az is, hogy katolikus urak a múlt évi tordai országgyűlésen fenyegető kijelentéseket tettek. S ezen kívül azt is mondták nyíltan: akár akarunk velük megegyezni, akár nem, minden úgy lesz, amint ők akarják. Aztán: Vizkeleti pater istentisztelet alkalmával buzdította hallgatóit, hogy terüket szorgalmazza, mert itt az ideje ügyük előmozdításának. Ezekre a tábornok írásban nem adott feleletet, csak élő szóval márc. 26-án. A három vallás képviselői most azt kérik, mutassák ki, hogy mely szavak és kifejezések sértők rájuk nézve a diplomában. A katolikusok márc. 27-én azt felelik: ámbár erre nem volnának kötelesek, mégis előadják, hogy kívánságaik (a 6 pont) megvannak magában a diplomában.

Erre elhatározzák, hogy a három vallás megbizottai külön-külön tanácskozzanak, véleményét mindenik foglalja írásba s azután együtt határozzanak.

A mi képviselőink véleménye ez (márc. 28.): mindenik vallás a maga alkotmányában és állapotában, melyben ő Felsége találta, maradjon meg s abban ne zavartassanak. A katolikusok csak a többi vallások biztonságának és alapjának nyilvánvaló felforgatásával kívánhatnak többet, ami bekövetkezik, ha a diploma két első pontja a katolikus urak kívánsága szerint felbomlik. A szerződéskötésben nem látnak semmi biztonságot, mert ha a katolikus urak követeléseit elfogadnák, a diplomától teljesen eltérnének. A vallás biztonságát inkább ebbe helyezik s nem a szerződésbe. Erősen remélik, hogy a király nem változtatja meg biztosítását, hanem megtartja.

A három vallás megbizottjai ezután közös gyűlésben felolvasták véleményüket s azt határozták, hogy az egyességet személyes tárgyalással is kísértsék meg. Erre a célra 3—3 megbizottat küldöttek ki, a mi részünkről Sárosi János főjegyzőt, Joó Mihály fiskális direktort és Horváth Ferencet.

A beszélgetés így folyt le: Először arra kérték a katolikusokat, hogy 6 pontjukat vonják vissza, hogy ne zavarják fel a többi vallások nyugalma. A katolikusok ezen nagyon felindultak, de a megbizottak lecsendesítették, mert megígérték, hogy készek a megegyezésre, csak kívánjanak olyant, ami a többi vallásokat ne forgassa fel. Ezek után a katolikusok 6 pontjukat kezdték magyarázni:

1. Hogy püspökjük legyen, ami a diploma 1. pontjában benne van. Erre a megbizottak azt mondták, hogy ha a katolikus püspök azzal a hatáskörrel jó, amilyennel ezelőtt

birt, abból sok zavar lesz, melyet maguk is meg fognak bánni. A katolikusoknak az volt a válasza, hogy csak olyan hatáskört kívánnak, amilyennel a többi vallások püspökei birnak. A megbizottak azt felelték, hogy a vikárius eddig olyan szabadsággal kormányozta eklézsiáit, amilyennel a többi püspök a magáéit. A katolikusok azt vetették ellen, hogy a vikáriusnak nem volt meg a paprendelés és szentelés, harangszentelés joga. A megbizottak szerint azért, mert ezt a hatáskört a katolikusok eddig a vikáriusnak a rendektől nem követelték.

2. Az alsóbb és felsőbb iskolákról. A katolikusok előadták, hogy eddig iskoláikban a retorikán felöli tárgyakat nem volt szabad tanítaniok. Mire a megbizottak azt felelték, hogy ők eddig sem elleneztek, hogy a magasabb tudományokat is tanítsák.

3. Sérti a katolikus papok szabadságát az, hogy saját szülőjükből némely helyeken más vallások papjainak tizedet kell adniok; ahol a papoknak dézsmájuk van, mint pl. Kolozsvárt, abból az ők papjaik is részesedjenek. A megbizottak azt felelték erre, hogy az első nincs benne a diplomában s azt barátságosan is elintézhetik; a tizedet pedig Kolozsvárt adományként birják s ebben a diploma szerint nem háborgathatók, mert ha a donatiokat egyben megzavarják, a többiben is „elromolnak“.

4. Ebben az a sérelmük, hogy számuk a tanácsban, táblán meg van határozva, ami eddig nem volt, amiért ezt törölni kívánják; de ha nem lehet, legyen egyenlő a száma az összes vallásbelieknek, mindenikből 3—3. Erre a megbizottak azt felelték, hogy a két első cikkelyben semmi sincs, miből a katolikusok sérelmet csinálnak.

5. Nincs szükségük templomhelyre, sem az építéshez segítségre, sem „puszta templomra“, hanem kívánják Kolozsvárt és Fejérvárt meglevő templomok egyenlő elosztását. És ez *conditio sine qua non*. Erre a vallások megbizottai, hogy ne legyen további versengésre ok, keveset feleltek.

6. Ezt a katolikusok nem akarták megmagyarázni, de a megbizottak azt mondták, hogy értendők a jezsuiták is. Mire a katolikusok azt felelték, hogy az egész kath. klérusnak teljes hatáskörrel s szabad vallásgyakorlattel való beengedését követelik. Erre a három vallás megbizottai azt mondták: ha ide mindenféle szerzetek bejönnek, nem kell ennél nagyobb zavar a javak tekintetében s a vallásügy sem marad nyugalomban Erdélyben. A katolikusok: e pontban nem engedhetnek s ha engednének is, a klérus mégis követelné. A 3 vallás megbizottjai márc. 29-én ezt felelik: Ha a diploma 1. cikkelye nem marad meg, a három vallás sorsa „egy óráig“ sem lesz biztos. A 2.

cikkelyre: Ha e szavak töröltetnek, senki Erdélyben vagyónáról nem lesz biztos és soha béke és csend nem lesz. „Mivel azért ezek sunt ipsi angulares lapides pacis et tranquillitatis Transsylvaniae et ipsa anima diplomatis, ezek mellől mi el nem állhatunk soha semmiképen salva constientia et libertate ac pace“. Tegyenek le hát e követelésről, mert ők abba soha bele nem egyeznek.

Erre a katolikusok márc. 30-án azt felelik, hogy olyan végleges és kategorikus hangú feleletet kaptak, hogy feleslegesnek vélik őket továbbra is „búsítani és terhelni“. Márc. 31-én a prot. megbízottak azt mondják, hogy a jezsuiták és püspök beengedését illetőleg végleges feleletet adtak, de minden más kérdésben készek voltak s ma is készek tárgyalni, habár látják, hogy ők a megegyezés útját nem keresik s kívánásaikat nem terjesztik elé. Pontokba foglalva küldik ajánlatukat:

1. A vikarius mindenkben egyenlő legyen az ők püspökeikkel, de nem episcopus, hanem superintendens néven. Külső világi dolgokba ne ártsa magát.

2. Ne kívánjanak Kolozsvárt és Fejérvárt kész templomokat, mert ez a más vallások kára nélkül nem lehet; de hogy e tekintetben is készségüket mutassák, Kolozsvárt a templomépítésben segíteni fogják, Fejérvárt a puszta templom építéséhez hozzájárulnak.

3. A retorikán felül is tanítani, sohasem volt megtiltva, tanítsanak, amit akarnak s akárki — kivéve a jezsuitákat. Akadémiát emelhetnek nagyobb eklézsiákban, „hasonló formában, jussal és privilegiummal“, mint a többi vallások, de jezsuiták itt sem taníthatnak.

4. A javak magánosok adományai és hagyományai, azokat nem oszthatják meg, de adnak egyszersmindenkorra 20000 frtot, de ezzel szemben mondjanak le örökre minden egyházi és iskolai jövedelmükről és hasznukról és őket soha ne zavarják.

5. A tized tekintetében az összes vallások papjai egyenlő jogúak legyenek. Végül kérik és kényszerítik őket az élő Istenre, fogadják el ezeket és ne kívánják „ezt a hazát örökös gyűlöltségben és veszedelemben ejteni“.

A katolikusok márc. 31-én azt felelik: mivel kategorikusan kijelentik, hogy sem a püspököt, sem a rendeket be nem engedik, a személyek számáról említést sem tesznek, az ők követelményeik pedig a diplomában foglaltatnak, melytől semmiképen el nem térnek, ezért nem szükséges „Kegyelmeteket tovább terhelnünk“.

Apr. 1-én a három vallás urai azt felelik, hogy a számra azért nem reflektáltak, mert a diploma 3. cikkelyének záradé-

kában semmit sem kifogásoltak; most hozzájárulnak, hogy a 9. pont töröltessék, csupán Szeben királybirája maradjon benn a tanácsban, de azzal a feltétellel, hogy a 3. cikkely függeléke és a 8. pont záradéka töröltessék. És tegnapi ajánlatunkkal „in perpetuum contentus légyen“.

A katolikusok ápr. 2-án azt válaszolják, hogy az episcopusi címet nem a méltóságért, hanem azért követelik, mert más cím alatt egyházi funkciókat nem végezhetne a spiritualis szabályok szerint. Az iskoláknál ugyanaz a nehézség: náluk más rendnek nem szabad tanítani a szabad művészeteket, csak a jezsuitáknak. Nem kívánják a szerzetnek se fundatióját, se elszaporodását, csupán azt, hogy akadémiákon tanítás végett bizonyos számban beengedtesse nek. Vegyék meg nekik Monostort s kapjanak 10000 frtot és Kolozsvárt kész templomot.

A fejevári templom építésére elfogadják a 10.000 frtot.

A három vallás megbizottai ápr. 3-án felelnek: Utolsó válaszuktól nem tágítanak. A jezsuiták bebocsátását is megengednék, ha látnák, hogy a katolikus nemes ifjak tanításában hiány van. De a jezsuita-rend alapítása előtt is oktatták az ifjuságot az egész világon, most is lehet náluk nélkül is, más rendek által is. A kolozsvári templom átadása pedig teljességgel lehetetlen s kérik, ne akarják hazánkat örökös egyenetlenségbe dönteni és romlását siettetni.

Igy a tárgyalás félbeszakadt.

Április 19-én a három vallás megbizottjai a következő határozatot terjesztették elé:

1. A püspök állása tekintetében maradnak az alábbi határozat mellett.

2. A jezsuiták beengedése tekintetében szintén.

3. Az óvári templomot átengedik a következő feltételek mellett:

a) ha ezenkívül újat építenének, ezt a reformátusoknak kötelesek visszaadni s egyszerre több templomuk nem lehet.

b) Az unitáriusoknak e templom melletti kollégiumát „ő kegyelmek meg ne háborítsák“.

c) A templomnak adott javadalmakat nem követelhetik s a templomot sem tekinthetik valami régi jogi alapon visszaadottnak. Mindenféle követelésről mondjanak le most és örökre s a többi vallást ne zavarják.

4. A többi javaslataikat sem változtatják.

5. A megállapodásról köttessék szerződés, mind a négy vallás képviselői írják alá, pecsételjék meg s terjesszék a király elé megerősítés végett. Ha pedig ezekkel nem elégednek meg s a kontroversiát a király elé viszik, ők Isten s a keresztény világ előtt protestálnak, hogy eddigi javaslataik nem kötelezik

őket. Ők többé velük szerződést nem kötnek. Ha ebből a házára bánat következik, isten és világ előtt ők lesznek az okai.

Április 20-án a katolikusok így felelnek:

1. Az episcopus ügye az érsektől függ.
2. A jezsuitákat ők nem zárják ki; ha be nem bocsátják, arról nem tehetnek, ha öfelségének is úgy tetszik.
3. A kolozsvári templom átadása feltételeit nem fogadják el. Mert kicsi és szűk, oda iskolát, papok lakóhelyét építeni nem lehet; „azért azon unitaria schola azon templom mellett lévén azon templomtól el nem szakadhat“. Hogy jogaitat szerződéssel engedjék át, abba nem mennek bele. A dolgok alapja az unio, annál maradnak.
4. Az eddigi ajánlatok maradjanak meg.
5. Szerződéskötés megpecsételése nem szükséges. Bármilyen következzék, minden felelősséget elhárítanak magukról.

Ápr. 20-án este a három vallás megbizottai ezt a választ adják:

1. Az első ponthoz ragaszkodnak, akár ad felmentést az érsek, akár nem.
2. A másodikhoz szintén s kérve kérik, ne sürgessék behozatalukat, hanem más rendből való tudósokat tegyenek az iskolába.

3. Vitás ügyeket szerződés nélkül lehetetlen rendezni.

A katolikusok válasza az, hogy az 1., 2. pontokban ragaszkodnak előbbi határozatukhoz. A harmadikat elfogadják, legyen szerződés, de az uniónál jobb alapot nem lehet találni.

A szerződés megfogalmazására kijelöltettek: a ref. Bethlen Miklós, Kemény János, a kath. Apor István, Baranyai Gergely, az ág. Frank Bálint, Szőcs Péter és az unitárius Joó Mihály, Dálnoki János. 1692 ápr. 22-én készült el a szerződés Szebenben.

A szerződés a következő 6 pontba foglalja a megalapodásokat:

1. Régi püspökséget a „hazának állapota nem szenvedén, Erdély békéje és csendessége érdekében a vikárius ruháztassék fel minden spiritualis és eklézsiái funkciókra, olyan auctoritása, jövedelme és címe legyen, mint a többi bevett vallás püspökeinek, se több, se kevesebb, világi dolgokba ne elegyítse magát, néhai papi és egyházi jószágokhoz jogot ne formáljon.

2. Az iskolákban taníthatnak minden művészetet és tudományt, de a három vallás megbizottjai szerint a jezsuiták kizárásával, kiket csak a katolikusok szavazata bocsát be. Akadémiát egyenlő joggal szabad emelni, de a jezsuiták kizárásával.

3. Egyházi személyek teherviselése egyenlő legyen.

4. A diploma 3. pontjának záradéka töröltessék.

5. A kolozsvári Óvárban a ref. templom, a fejevári Báthori-templom legyen a katolikusoké; ahol csak egy templom van, az a régi végezésék szerint a major parsé.

6. A három religio a katolikusok számára kiváltja a tulajdonostól Monostort s örökös joggal átadja, hogy az ottani kis ref. eklézsiát ne háborgassák, ezenkívül ad 15000 mfrt-ot templomuk és iskolájuk szükségére.

És biztosítják egymást, hogy e pontokat az unio szerint állhatatosan megtartják. De mivel a katolikusok „az nekik ígért templom mellett levő unitárius iskolát és az annak emeletén levő ref. szászok templomát kívánták, melyet őkegyelmeknek sok okokra nézve oda nem adhatnak“, azért máj. 17-re Kolozsvárra mind a négy felekezetből megbizottakat küldöttek ki, hogy barátságosan egyezzenek meg. Felhatalmazást kaptak, hogy a dolgot teljesen elvégezzék, Bécsbe menjenek s a szerződést elfogadtassák. Biztosították egymást, hogy addig az eddigi megállapodást meg nem másítják. A négy vallásból négyen aláírták s három példányban kiállították a szerződést, egyet Veterani tábornok, a másikat a kormányzó, a harmadikat a r. katolikusok részére. Kimondották: ha ezek végbemehetnek, jó, ha pedig nem, minden eddig volt tracta annihiláltassék. Aláírták: a kath. Hallerkői János, a ref. Bethlen Miklós, a luth. Frank Bálint és az unitárius Sárosi János.

Czegei Vass György (Magyar tört. évkönyvek és naplók. Budapest, 1896. III. 153.) a tárgyalás megszakításának okául azt mondja, hogy az unitáriusok Sárosi János anyja temetésére hazamenvén, csak hárman maradtak ott s ezért halasztódott Kolozsvárra „ott esendő, országtól bizonyos személyekre deputálandó gyűlésre“. A főkormányzók, ítélőtábla, két ítélőmester és a megyei főtisztok mellé mind a négy felekezetből néhány főember neveztetett ki. Az unitáriusok közül: Petri-tyevity-Horváth Ferenc, Petri-tyevity-Horváth Miklós, id. Torockai Péter és Torockai Mátyás.

Május 21-én Kolozsvárt folytatták a tárgyalásokat. A három vallás képviselői azzal kezdik a tárgyalást, hogy mivel mind a reformátusok, mind az unitáriusok a katolikus követelések által nagy sérelmüket és elnyomásukat érzik, testvériesen kérik őket, ne kívánják mások elnyomásával nyerni meg kívánságaikat, hanem keressék együtt a módját, hogy lehetne más vallások elnyomása nélkül intézni el ezt a kérdést. A katolikusok erre ugyanazon napon azt válaszolták, hogy nem lehet elnyomásról szó, mikor valaki többet kap, mint amennyit másnak ad. Ha ugyanis a piaci nagyobb templomot átenged-

nek. megmaradna az unitáriusoknak a reformátusoktól nekik ígért templom és a mellette levő iskola. 22-én a három vallás képviselői azt az üzenetet küldik az unitárius eklézsiának, hogy iskolájukat át kell engedniök a katolikusoknak. Az eklézsia máj. 23-án azt válaszolja: Nagy szomorúsággal értik, hogy a katolikusok sérelmeik megszüntetésére a mi scholánkat kérik. Nekünk egyetlen iskolánk van, melyet ha mi más kézre adnánk, ennél nagyobb oppressiója religiónknak és itt való eklézsiánknak eversioja nem lehet. Alázatosan kérik, találjanak valamely más módot, hogy ne fosztassanak meg egyetlen iskolájuktól, „mivel ez mi reánk régi eleinkről szállott jure successorio, bono jure deveniált és senkitől semminemű violentiával, vagy másoknak megszorításával nem apprehendáltuk“. Máj. 23-án a három vallás megbizottjai azt felelik, hogy máskép nem lehet ez ügyet elintézni, csak úgy, ha az iskolát átadják. Az eklézsia az üllő és kalapács közé szorulva, végső szükségtől kényszerítve kijelentette, hogy kedvező feltételek mellett átadja.

Máj. 24-én a megbizottak közlik a katolikusokkal: „A Szebenben fennmaradott schola dolgában annuál az unitaria religio és így a „három religiok együtt cedálják az óvári scholát az romano-catholicus atyafiaknak his conditionibus“: „Mivel immár romano-catholicus atyánkfiainak mind kész templomuk, mind nagy derék kész scholájuk mégyen, azért az unitaria ecclesia számára adassék az az hely, az hol most a kath. atyánkfiainak cultusa vagyon schola helynek, cum appertinentiis modo illuc a Dominis Catholicis possessis és azelőtt az három religiotól ígért 20.000 frtból szakasztassék annak erectiojára elégséges költség“. Mindenféle vagyon és jövedelem, „signanter ez mostan cedálandó scholához eddig az unitárius atyánkfiaitól biratott jószágok, collatiok, vagy akármi proventusok az scholával együtt catholicus atyánkfiainak ne menjenek, hanem unitárius atyánkfiainak maradjanak in perpetuum“. A templom és schola és Monostor resignatiója ante diplomatis et ratificationis praefetae in Transsylvania reportationem et publicationem ne legyen, hanem ekkor a templom mindjárt assignáltassék catholicus atyánkfiainak, a schola pedig oda nem adattatik, amig a magok deákinak illendő tanulásra alkalmas helyet nem készíthetnek unitárius atyánkfiainak; azért pedig kath. atyánkfiainak patientiájával legyenek, ad minimum a die reportatae et publicatae ratificationis hat építésre alkalmas nyári vagy őszi és futóháborúságtól ment holnapokig“.

A katolikusok erre azt válaszolták, hogy az iskola dolgában annyi lehetetlen feltételt kötöttek ki, hogy nem akarnak többé terhőkre lenni, mert lehetetlenség azokat elfogadniok.

Máj. 26-án erre azt feleli a három rend, hogy ők a Szebenben megkezdett tárgyalást simpliciter el akarják vágni s ebből azt következtetik, hogy a három vallás ellen vannak és szeretnék hallani, melyik feltételük van a kath. vallás kárára és elnyomására. A katolikusok máj. 27. felelete nagyon hangsúlyozza az összes vallások egyenlő jussát és szabadságát s minthogy ez nincs meg ajánlatukban, tovább ne fáradjanak, ők nem traktálnak többé. Kivánságaikat 6 pontba foglalják.

1 Püspökjük s a szebeni prépost bejöhessen.

2. A piaci nagytemplom cum ad se pertinentiis és ahol több templom és scholák vannak, mindenütt nekik is kész templom és schola adassék ahoz tartozó proventusokkal együtt; ahol nincsen, ott építhessenek; ahol többen lesznek, nekik adassék a templom.

3. A Kolozsvárt és Fejérvárt levő kész kollégiumok, mindenik helyen egy-egy, kezükbe menjen cum suis pertinentiis s másutt is kollégiumokat és scholákat szabadon erigálhassanak.

4. A jezsuiták s minden szerzet szabadon bejöhessenek.

5. Egyházi és világi személyek száma a hivatalokban ne irassék körül.

6. Minden egyházi vagyon és jövedelem egyenlően osztassék el.

Mindezek igaz atyafiságos kivánságok, mint „az mely embernek négy gyermeke vagyon“.

A három vallás megbizottai máj. 28. feleletükben kijelentik: az ultimátumszerű válaszukból azt látják, hogy az atyafiságos megegyezésre eddig mutatott minden szándékukat letették s olyan pontokat hoznak fel, melyeket Szebenben nem is említettek, sőt azokkal egészen ellenkeznek. Tartják magukat a szebeni megegyezéshez, attól semmi újabb kivánságukra el nem állnak. Ott csak az iskola kérdése halasztatott el. Azt is a napokban odaigérték. Most a béke kedvéért tett kolozsvári újabb feltételeket is visszavonják s mindenekben a szebeni határozatokhoz tartják magukat.

A katolikusok még aznap felelnek. Tagadják, hogy a szebeni egyességet „el akarnák bontani“, csak meg akarják magyarázni „minden homály nélkül“, hogy hogyan értik ők a szebeni egyesség pontjait: A szebeni prepostról szó sem volt, hogy ne jöhessen be. Az óvári iskola és templom ügyében 12 olyan lehetetlen feltételt kötöttek ki, amelynek elfogadása csak kárukra szolgálna s minden eddigi megegyezés felbontását jelentené. A jezsuiták s más szerzetesek dolga, a személyek circumscriptiója, a jövedelmek benne voltak a szebeni traktában s most a 12 feltétel között visszakérik az unitárius iskola építésére. A jövedelmek 4 egyenlő részre osztását méltán kívánják. A szebeni

megegyezés csak addig kötelez, míg idejöttek, most elállanak tőle s ha nem fogadják et a tegnapi 6 pontot, a császárhoz fognak folyamodni.

Ezzel megszakadt a tárgyalás.

Az unitárius egyház vezetősége aggódott a dolgok ilyen fordulaton. Attól tartottak, hogy az egyesség meghiusulásának odiuma rájuk hárul. Tiltakozást jelent be Jövedécsi András plebanus, Rajner Márton és Dálnoki János az eklézsia, valamint az erdélyi unitárius rendek nevében Bánffy György gubernátornál. A tiltakozással egyszerre az iskola átadásának feltételeit is előadják, valamint vallási sérelmeiket is a következőkben:

1. Óvári iskolájukat a 3 valláson levő státusok neve alatt ígérték oda a katolikusoknak, de mégis a kolozsvári unitárius eklézsia „a maga akaratja szerint és nem az többi státusok dispositiójából” s az átadás feltételeit „tulajdon maga akaratja szerint” tette fel úgy, hogy az odaigérés nem a státusoktól függött, hanem mindenben a maga akaratjától.

2. Protestál arról is, hogy a conditiók nem úgy adattak a katolikusok elébe, amint az eklézsia feltette, mert ez minden conditioit „az unioban befoglaltatott egyenességre célozta... s mindenben azokhoz akarja magát tartani és azokat aszerint kívánta effektuáltatni, hogyha az scholát ki kelletik kezükből bocsátani, mind a schola helyére és megépítésére való költségére s mind a külső eklézsiákban való difficultásokról feltett conditiókra nézve.

3. Mivel az eredeti conditiók és punctumok mellé Kolozsvárt több más is ragasztatott, melyek miatt a szebeni megállapodástól a katolikusok el akarnak térni, erről is protestál „az egész unitárius status képében”, hogy azokat nem ő tette fel, hanem mások elegyítették azok közé, mert ők „tisztán csak a maguk scholájának ígérésének conditioit tették fel” és csatolták a szebeni tractához. Ezek a következők:

a) Az scholának való helyet kívánjuk az plebánia-háztól fogva az Tholdalagi András uram házáig való sorházakat nekünk szereztetni udvaraival és kertjeivel együtt cum evictione et privilegio, mint az mostani scholánkat.

b) Méltán kívánhatnánk olyan összeget, mellyel az mostanihoz hasonló scholát építhetnénk, de minthogy ez nagy summára terjedne, engedékenységünket bizonyítani akarván, minimum 20000 frtot kívánunk és azzal megelégedünk, úgy, hogy annak egy részével váltsuk ki scholánk számára és építésére Szászfenest és birhassuk jure perpetuo, mint az kath. eklézsia Monostort.

c) Mig az írt házak és iskolák alkalmassá nem tétetnek, addig iskolánkat kezünkből kiadni ne tartozzunk, mert nem

tudjuk, adatik-e e félelmes állapotokban csendes idő, hogy abban való munka előmozdíthatassék.

d) Hogy az scholához, templomokhoz, parochiákhoz eddig járt szokott semminemű proventusok az schola változásával ne transferáltassanak, hanem maradjanak meg az unitárius eklézsiá számára in perpetuum.

Azután felsorolják az eklézsiákra vonatkozó következő difficultásokat:

a) A vallás gyakorlata, káték, énekes könyvek kinyomtatása szabad legyen.

b) Háromszéki eklézsiáink adassanak püspökünk inspectioja alá.

c) Unitárius emberek papot vihessenek maguknak maguk közé állandóan. Legyen ebben is aequalitas.

d) Hidvégen a templom, amely most pusztán áll, adassék vissza az unitáriusoknak.

Erre a beadványra 1693 jul. 24-ről Gróf Bánffy, Bethlen Gergely, Bethlen Elek, Bethlen Miklós kancellár, Franck Bálint szebeni királybíró és Szabó Keresztély aláírásával „scrupulusaikra” következő választ és assecuratiót kapják:

I. Az unitáriusoknak ama panaszára, hogy a katolikusok őket tartják 12 conditiójuk miatt a szebeni accorda meghiusulása és az egész raptura okának, válaszuk az, hogy ettől nem félhetnek his rationibus:

a) A katolikusoknak ez csak ürügy, „mert a conditiók per se nem is olyanok, hogy az rapturára okot adhattak volna, amint ezt a három religio suo tempore et loco meg is tartozik mutatni.

b) Azokat a conditiokat nem az unitáriusok, hanem mind a három religio tette fel s hagyta le is, de az sem használt a katolikusok előtt.

c) Ők maguk is megvallják, hogy az esztergomi érsek levele bontatta el ő kegyelmekkel.

Biztosítják őket bona fide, hogyha rájuk háramlanék annak nehézsége, benne nem hagyják, hanem teljes erővel igyekeznek a periculum alól felszabadítani.

II. „Az unitáriusok ő kegyelmek attól félnek, hogyha a felséges udvar approbálni fogja az schola odaadásával együtt az accordát, mivel már az három religio utolsó választételében absque conditionibus cedálta az scholát, in hoc casu aztán ő kegyelmeknek sem scholájok, sem scholának való helyek, sem költségek, sem semmijük nem lészen. Ennek orvoslásáról ex conscientia et vi unionis juratae tartozik az két religio és el is követjük tehetségünk szerint, akármi formában legyen ennek az religiosa tractának vége, hogy az őkegyelmek religiójának

mind securitasa, mind pedig, ha az schola odamegyen az róm. kath. atyafiaknak az aránt is satisfactiojok legyen, ő kegyelmek magok conditiojokban specificált házhelyeknek, vagy más hasonlónak ő kegyelmek számukra való szerzés által, melyről assecuráljuk is bone fide.

A főkormánysszék 1692 jul. 22-én azzal a véleménnyel terjesztette fel a tárgyalás jegyzőkönyvét, hogy a felség Kolozsvárt a reformátusok temploma s az unitáriusok iskolája helyett országos jövedelemből építtessen új templomot és iskolát, mi-ben a protestáns rendek is segedelemmel lesznek, egyebekben pedig az egyességet erősítse meg. A végzéseket Alvinczi Péter ítélőmester, mint országos követ vitte fel, mellette mindenik felekezeti küldött egy-egy követet. A mi részünkről P. Horváth Ferenc volt felkérve, de betegsége miatt Dálnoki János ment vele.

Dálnokinak 10 pontban ad utasítást a magatartására nézve az eklézsia. Ez utasításban a következőket hangsúlyozzák: a más két protestáns követtel egyezzék meg s Baranyai Gergelyt vegyék rá, hogy az uniót tartsa szem előtt, melyre mind a négy vallás kötelezve van, hogy ennek megsértésével maguk hasznára a három recepta vallásnak kára ne történjék. Ő maga is ügyeljen mindenekben az unio megtartására, a vallás szabad gyakorlatának biztosítására, punctumainknak feltétlen ratifikáltatására. Ha oda fel hollandiai és angliai remonstransok lesznek, közölje velük dolgainkat, kérje támogatásukat. Ha új dolgok, kívánságok merülnének fel, semmit magától ne ígérjen, hanem írjon azonnal haza s a válaszra kérjen haladékat. Ha minket okoznának az egyezés létre nem jöveteléért, ez ellen minden módon igyekezzék minket menteni s mondja el, hogy nekünk csak ez az iskolánk van s ha enélkül maradnánk, „annál biztosabb út a mi religionk eversiojára nem volna, mely dologtól a mi felséges királyunkat is alienusnak lenni ítéljük.” Mindezekben úgy vigyázzon, hogy a két küldöttől való külön szakadásra okot ne adjon utolsó kénytelenség nélkül. A dolgokról minél gyakrabban küldjön értesítést s általában mindenekben híven és lelkiismeretesen járjon el.

Alvinczi Péter országos követnek Bánffy György gubernator és Bethlen Miklós kancellár 1692 jul. 21-én 21 pontból álló utasítást adnak. Ezek között a 8. pontban legelső teendőül tűzik ki a religiok dolgát s a 3. cikkelybe tett clasula „kivonattatását”. Alvinczi 1692 szept. 3-án adja be az udvarhoz első emlékiratát, mely 23 pontot tartalmaz. A 2. pontban előadja, hogy a rendek mindent elkövettek, hogy a r. katolikusok az első és második diploma cikkelyeibe belenyugodjanak, de törekvésük meghiusult; kéri a gubernium, hogy ő Felsége a

lelkiismeret szabadságát és a lelkek nyugalmát óvja meg. Nem kapván rá választ, 1693 jan. 3-án egy 22 pontból álló második emlékiratot nyújt be, melyben előadja, hogy habár az egyezkedést a r. katolikusok hiúsították meg, a három vallás képviselői, hogy alattvalói hűségüket bizonyítsák, 20.000 frtot ajánlanak, azon kívül a reformátusoknak nem rég kijavított templomát és — „habár a népnek nagy bánatával” — az unitáriusok kollégiumát; ha pedig ezzel nem elégednek meg, akkor a gubernium ajánlja, hogy döntsön ő Felsége. Harmadik emlékiratát 1693 márc. 14-én adta be.

A császár 1693 ápr. 9-én adta ki a vallás ügyében a pót-diplomát. Ebben mondja: Óhajtotta, hogy a vallási viszály a katolikusok és az Erdélyben bevett vallások között barátságosan intéztessék el. De a gubernium múlt évi jul. 21. jelentéséből látja, hogy a tárgyalások meghiusultak s mindkét fél az ő döntését kéri. Ezért következőleg határoz:

1. Az Erdélyben bevett négy vallás szabad gyakorlatában, jogaiban, javaiban és birtokaiban, amint most élvezik, minden háborgatás nélkül, békésen és nyugodtan továbbra is meghagyandó.

2. Minthogy a katolikusoknak a többi vallásoktól a reformátusok temploma az unitáriusok kollégiumával együtt Kolozsvárt s a Báthori-templom Gyulafehérvárt felajánltatott s ezért Monostor falut a mostani birtokostól 15,000 friért megvenni és a katolikusoknak örökös joggal eklézsiák és iskolák részére átadni akarják, ezt jóváhagyja s minél gyorsabban való végrehajtását elrendeli.

3. Gondja lesz rá, hogy a kath. ifjúság tanítására és iskolákban olyan egyháziak alkalmaztassanak, akik erényre, egyetértésre és tudományra törekszenek s kik a többi vallás előtt nem lesznek gyanusak; és olyan apostoli vikárius, ki minden püspöki teendőt, ami az ordinarius joga és teendője, elvégezhesen.

4. És szabad lesz a katolikusoknak a más vallású rendek ajánlatához képest, a többi vallások rövidsége nélkül, mindenütt egyházakat és templomokat építeni.

Öt nappal később, 1693 április 14-én a római katolikusoknak Baranyai Gergelytől előadott sérelmei tárgyában írja a guberniumnak, hogy a vallás ügyét elintézte a diplomában, megrendeli végrehajtását, de hozzáadja, hogy „habár a kath. uraknak Kolozsvárt a ref. templom átadását hagyta jóvá, mégis legyen azon, hogy a többi vallások ott az unitáriusok templomát engedjék és adják át a másik helyett és amit csak lehet ebből a célból elkövetni, el ne mulassza.” Rendeli azt is, hogyha a belső tanácsba és királyi táblára három alkalmas

személy nem lesz az unitáriusok és lutheránusok között, akkor a hiányt a ref. és katolikusok közül egyenlő számban kell kitölteni. A császár meg van győződve, hogy ezzel a méltányosságnak és királyi kötelességének tett eleget s nem kétli, hogy a római katolikus urak e határozatába belenyugodnak.

1693 május 14-én adta ki az ú. n. Alvinczi-féle resolútiót, melynek 2-ik pontjában hivatkozik arra, hogy a vallás ügyében a diplomában már döntött, de kifejezi, hogy kedvesebben venné, ha *Kolozsvárt a ref. helyett az unitárius templom ürítették ki* s adatnék át a katolikusoknak, azt különös hűségük jeléül venné, más ügyekben elismerné, mely esetben 5000 frt kifizetését rendeli segélyezésükre. A 12 tagú belső tanácsba és királyi táblára a négy bevett vallásból 3—3 egyént fog kinevezni; ha azonban az unitáriusok és lutheránusok között három alkalmas személy nem lesz található, ezt a hiányt a reformátusok és katolikusok közül egyenlő számban fogja betölteni. Uzoni-Fosztó leírván e tárgyalásokat s a császár resolútióját, hozzáteszi, hogy az egyház vezetői helytelenül jártak el, midőn nem vették figyelembe az Alvinczi-féle resolútióban a császár ajánlatát, hogy t. i. más előforduló dolgoknál is értékelni fogná azt az előzékenységet. Ez a szempont különösen figyelemreméltó, mert a 6. pontban a belső tanácshoz és királyi táblához a vallásokból egyenlő számban való kinevezésről van szó. Amennyiben azonban „az unitáriusok és lutheránusok között három alkalmas személy nem található“, ezt a hiányt a ref. és kath. közül kell kitölteni. Itt kezdődött a mi mellőzésünk és elnyomásunk, ez költötte veszett hírünket, amely 100 évig tartott s melytől csak II. József szabadelvűsége tudott felszabadítani. Az Alvinczi-féle resolútiót 1693 szept. 16-án Tordán hirdették ki az országgyűlésen. A gubernator megrendelte a kolozsvári tanácsnak, hogy a plebania mellett levő három házat üresítse ki, hogy az unitárius diákok oda beköltözhesse s a szabócéh házat becsültesse meg. E becsülésre az országgyűlés Vass Györgyöt, P. Horváth Ferencet és a brassói követet küldötte Kolozsvárra. Okt. 1-én megtörtént a becsülés és alku. A követek jelentést tettek az országgyűlésen, ahonnan október 5-én az átadásra és átvételre vonatkozó utasításokkal térnek vissza Kolozsvárra. Vass György Suki Pál és Fleischer Tóbiás a három prot. felekezet nevében okt. 7-én előadták az unitárius eklézsia gyűlésében az ország rendeletét s kívánták, hogy a diákok azonnal költözzenek ki. De a közgyűlés kimondotta, hogy amíg a három házról nem biztosítják ugyanolyan privilégiummal, amilyennel mostani iskolájukat bírják, nem költöznek ki. Tordáról kért és kapott utasítás és a kért biztosítás megkapása után okt. 9-én a követek az unitárius eklézsia

képviselőinek a helyszínén a három házat és az 5000 frtról szóló kötelezvényt átadták. Másnap, okt. 10-én d. e. az óvári ref. templomot és unitárius kollégiumot adták át s d. u. Monostort a katolikusok képviselőinek.

Czegei Vass György (id. m. 167—172. l.) így írja le az óvári ref. templom és az unitárius iskola átadását: 1693 szept. 22-én olvasták fel a király diplomáját, „melyben ő felsége confirmálta és mintegy parancsolta is, hogy 1692-ben szebeni gyűléskor az katolikusoknak tett ígéretünkkel megelégedjenek“. Szept. 29-én „expediáltak engemet Horváth Ferenc urammal és egy brassói szásszal Kolozsvárra, hogy az mely három házakat rendelék az unitáriusoknak az scholájuk helyett, azokat revideáljuk és böcsültessük meg“. Okt. 1-én megbecsülték a házakat. 2-án írtak Tordára s várták a választ. Nem jöven a válasz, 3-án Tordára mentek. 4-én visszatértek azzal az utasítással: hogy a kötelezvényeket a szabó céhnek, a kannagyártónak és ref. eklézsiának adják át, a házakat vegyék át, a kiköltözőknek alkudjanak és vegyenek szállásokat, az unitáriusoknak adják át az 5000 frtról a kötelezvényt és a házakat s üríttessék ki az iskolát és a ref. templomot. Okt. 6-án kezdték kiköltöztetni a lakósokat. 7-én az unitárius eklézsia gyűlésébe mentek s kivánták, hogy a diákok is költözzenek. De az eklézsia kategorice kijelentette, hogy míg a „házakat oly privilegiummal nem adják, mint scholájuk volt“, ki nem költöznek. 8-án ismét izentek az unitáriusoknak. Ezek másnapig kivántak halasztást. 9-én „jó reggel“ megint izentek, hogy a házakat assignálják. Ezután többször üzengettek s a házakhoz menvén azokat átadták. Ebéd után Monostort vették át Kollatovithtól. Okt. 10-én: „*Siralmas és példa nélkül való dolog, keserves, de emlékezetes*, mely végbevitetett ez mai napon — kezdi Vass feljegyzéseit — melyért minket se most, se ennek után is senki méltán nem ítélhet meg és átkozhat, mert szolgák voltunk benne, parancsolták s kételenítettünk eljárni benne. Bizonyítom az Istennel, hogy ezen dologban való küldtetésemkor is recusáltam magamat, sőt külön csak magányosan instáltam az méltóságos gubernatornak, hogy rendeltessék más helyettem ezen dolognak végbenvitelére, sok okokkal erősítvén instantiámat, de semmit nem effectuálhattam, ő nagysága is bőv szóval replikálván és szavát ezzel konkludálván: Méltán kegyelmedet senki azon dolognak végbenvitelében nem átkozhatja, mert kegyelmed abban csak szolga lesz és hogy parancsolják, kételenítettik kegyelmed végbenvinni. Ezt sem bizhatni minden emberre, az dolog nagy és terhes lévén“. Okt. 10-én, szombat reggelén szokott reggeli harangozáskor a templomba bementek, istentisztelet után a katolikusok után küldtek. Bártai lelkész

„az községet megáldván, az bibliát nagy sírással zokogással lehozta és az egész cultus alatt rettenetes sírás és zokogás volt“. Ez után kimentek a templom ajtajába, a katolikusok azt izenték, hogy hallomásuk szerint a ref. szászok templomát nem akarják átadni s ez esetben hiába nem is jönnek. Mire azt üzenték vissza, hogy egészben adják a ref. templomát és az unitáriusok scholáját cum suis pertinentiis, az melyeket unitárius uramék birtak most de praesenti. Látván, hogy „csak haszontalan ebbeli munkájok és mesterségek“, előjöttek. Akkor Vass György beszédet intézett hozzájuk. A katolikusok magukra, náluk nélkül, nem akartak bemenni. De azután együtt bementek. Onnan az iskolába, melynek ajtaja nyitva volt, végig járták „és midőn arra az udvarra jutottak volna, az holott a szászok temploma is volna, ottan világosan és aperte megmondtam, hogy semmiképen azt a templomot nem adjuk, mint nem is ígértük sem egyszer, sem máskor“. Mikor látták, hogy efelett nem lehet okoskodni, abbahagyták. Az átadó bizottság innen Monostorra ment. Így végzi a leírást: *Isten oltalmazzon minden keresztény jólelkű atyámfiát ilyen szolgálattal*“.

Handsáros János senior (Fasc. I. D. 1—2 és II. 556.) így írja le a kiköltözést: „Mikor a követek a napokban Bécsből visszatértek, amit addig nagy fájdalommal és szomorúsággal csak hallottunk, most nyilvánvalóvá lesz. Ki kell költöznünk iskolánkban. Nagy tömeg nézőközönség gyűlt az Óvárba. Búcsut vesznek az iskola mellett lakó polgároktól, köszönetet mondanak nekik jóságukért. Az ifjúság csengettyűszóra sorakozik s megindul az új helyiség felé. Szomorú menet, tanulók és tanárok könnyhullatása között! Plebánus volt Jövedécsi András püspök Almási Mihály, rektor Kolozsvári Dimién Pál, papok Ajtai Mihály, a szászok részéről Schyrmer János, lektorok Régeni Mihály, Dombai János, szenior ő, „a szerencsétlen csillag alatt született Tordai Handsáros János“, exaktor Szentgyörgyi Dániel. Az Isten könyörüljön rajtunk, és haragjának több nyilával ne döfje át sziveinket, bűneinket ne tekintse éles szemeivel és minden viszontagságoktól és veszedelmektől, melyek fenyegetnek és melyektől napról-napra gyötörtetünk, óvjon meg, hogy egész életünket neve dicsőségének gyarapítására és lelkünk örök üdvére szentelhessük.